

Тетяна Почепецька,

*старший викладач кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0003-0156-8792>
м. Ужгород, Україна*

Наталія Драбов

*викладач кафедри теорії та практики перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0001-7332-6309>
м. Ужгород, Україна*

Мовні засоби вираження комунікативної стратегії ввічливості у сучасній англійській мові

Language means of expressing the communicative strategy of politeness in Modern English

***Анотація.** В останні роки в лінгвістиці зростає інтерес до вивчення її антропоцентричної перспективи взагалі, і категорії ввічливості, зокрема. Вона вивчається на матеріалі однієї мови в межах єдиної мовної та культурної спільноти, а також на матеріалі кількох мов у різних мовних і культурних спільнотах у працях великої кількості вчених.*

Запропоновані класифікації ввічливості показують залежність вербального предствлення ввічливості від широкого кола факторів. Кожна класифікація, розвиваючи різні аспекти цього явища, має на меті визначити, чим повинні керуватися співрозмовники для успішної реалізації своїх комунікативних намірів. Ці класифікації акцентують увагу на тому, що різні види ввічливості мають різні способи вербальної реалізації в залежності від ситуації, міжособистісних відносин між мовцем і адресатом, крос-культурних факторів.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що у зв'язку з розширенням меж міжнародного співробітництва і зростанням ролі міжкультурної комунікації існує велика потреба в знанні і дотриманні мовленевих стратегій, що ведуть до успішного процесу спілкування.

Виходячи з визначення ввічливості як явища, що передбачає соціально прийнятну поведінку, засновану на увазі до почуттів оточуючих, спрямовану на забезпечення успішної, неконфліктної взаємодії, пов'язаною з оцінкою поведінки мовця слухачем, що реалізується в мові за допомогою певної стратегії, можна припустити, що мовні засоби вираження комунікативної стратегії ввічливості є складним явищем, що має свої причини і реалізується за допомогою цілого набору лінгвістичних прийомів, які називаються

даунтонерами. Серед них можна виділити три основні групи: лексичні, граматичні та дискурсальні даунтонери.

Ключові слова: категорія ввічливості, мовні засоби, лексичні, граматичні та дискурсальні даунтонери.

Summary. *In recent years there has been a growing interest in linguistics to the study of its anthropocentric perspective in general, and the category of politeness, in particular. It is being studied on the material of one language within the limits of a single linguistic and cultural community, as well as on the material of several languages in various linguistic and cultural communities in the works of a great number of scholars*

The classifications of politeness offered show the dependence of the verbal representation of politeness on a wide range of factors. Each classification, developing different aspects of this phenomenon, aims to determine what the interlocutors should be guided by to successfully realize their communicative intentions. These classifications focus on the fact that different types of politeness have different ways of verbal realization depending on a situation, the interpersonal relationship between the speaker and the addressee, cross-cultural factors.

The topicality of the problem under investigation lies in the fact that due to the expansion of the boundaries of international cooperation and the increasing role of intercultural communication, there is a great need to know and follow speech strategies leading to successful communication process.

Proceeding from the definition of politeness as a phenomenon implying socially acceptable behaviour based on the attention to the feelings of others, aimed at ensuring a successful, non-conflict interaction associated with the assessment of the behaviour of the speaker by the listener being realized in speech through a certain strategy, we can suggest that language means expressing communicative strategy of politeness is a complex phenomenon having its own reasons, strategies, and is being realized through the whole set of linguistic devices, called downtoners. Among them can be singled out three main groups: lexical, grammatical and discursal downtoners.

Key words: *the category of politeness, linguistic devices, lexical, grammatical and discursal downtoners.*

Вступ. Кожен, хто довгий час жив у двох різних країнах, знає, що в різних країнах люди говорять по-різному – не тільки тому, що використовують різні лінгвістичні коди, залучаючи різні лексикони та різні граматичні системи, а й тому, що їхні способи використання кодів різні. Деякі з цих відмінностей настільки стабільні і настільки систематичні, що не можливо не провести межу між різними кодами і різними способами використання коду; або між різними «граматиками» та різними «етнографіями говоріння» [24, с. 67].

Метою нашого дослідження є вивчення загальних лінгвістичних передумов та інших принципів, що регулюють спілкування між співрозмовниками, що мають естетичний, соціальний або моральний

характер, одним з таких принципів є принцип ввічливості, або, інакше, принцип такту, вплив якого часто відіграє вирішальну роль у стилістиці висловлювань і в підборі мовних засобів у неформальному спілкуванні.

Щоб підкреслити складність визначення **ввічливості** з термінологічної точки зору в різних мовах, ми припускаємо, що у всіх людських культурах ми зустрічаємо форми соціальної поведінки, які члени класифікують як взаємно спільну увагу до інших [12, 8, 13, 4]. Р. Д. Уотс до прикладу, вважає, що конструктивна соціальна взаємодія і прояв уваги до інших є універсальними характеристиками кожної соціокультурної групи [23, с. 14].

На нашу думку, носії будь-якої мови мають індивідуальні уявлення про те, яка поведінка, що позначається лексичним терміном ввічливий, їм доступна, і дуже часто вони можуть не погоджуватися один з одним. В цілому, однак, ми повинні допустити, що, швидше за все, існує ядро згоди щодо приблизних обрисів того, що мається на увазі. Як і у випадку з англійськими лексемами ввічливий і ввічливість, терміни в інших мовах, якщо вони взагалі існують, можуть відрізнятися в значеннях і конотаціях, пов'язаних з ними, від однієї групи мовців (навіть від одного окремого мовця) до іншої.

Методологія. Теоретичну основу дослідження складають праці сучасних вчених, які вивчають мовні та культурні прояви ввічливості в різних лінгвальних парадигмах з точки зору механізмів соціальної комунікації та її прояву. Особливу увагу в роботі приділено аналізу мовного етикету як інструменту ввічливого та ефективного спілкування.

Концептуальні засади. Як зазначає А. Вежбіцька, пошук універсалій у вживанні мови за рахунок культурної специфіки є особливістю впливового дослідження «феноменів ввічливості» П. Браун та С. Левінсон. Вона вважає, що не було б нічого поганого в тому, щоб зосередитися на універсаліях, а не на специфічних для певної культури аспектах використання мови – якщо пошук універсалій здійснюється з справді універсалістської культурно-незалежної позиції. Але, як показав ряд недавніх досліджень, основні введені концептуальні інструменти на які спираються П. Браун і С. Левінсон, зокрема поняття «негативне і позитивне обличчя» насправді мають сильний англоцентричний ухил [24, с. 197].

Ця точка зору може бути підтверджена цікавим дослідженням способів, за допомогою яких греки та англійці сприймають ввічливість у своїх культурах, проведеним М. Сіфіану. Вона стверджує, що в обох випадках поштивне ставлення до іншої особи розглядається як невід'ємна частина ввічливості, але, схоже, те, що тлумачиться

як поштиве ставлення, має різні варіанти значень в обох мовах [21, с. 89].

Грецькі інформанти вважають, що прояв турботи і уваги до адресата є основною характеристикою ввічливості. Грецьке сприйняття ввічливості наголошує на вираженні інтимності та прояві теплоти та дружелюбності як на найважливішому аспекті. З іншого боку, англійські поняття ввічливості, як правило, ширші, ніж поняття грецьких підданих. В англійській мові також наголошується на повазі до інших, але для англійців важливіше формальність, дискретне дотримання дистанції, бажання не нав'язувати адресатам своєї думки [20, с. 88].

Дуже схожою до грецького сприйняття ввічливості є македонська культура, що віддає перевагу позитивній ввічливості, яка цінує солідарність і дружбу. Носії македонської мови цінують почуття приналежності і використовують більш ввічливу мову до членів своєї групи (близькі друзі, батьки) і до людей з вищим статусом, ніж до людей поза їхньою групою. [11] Ще однією культурою, яка цінує близькість і приналежність до групи, є болгарська культура. Як підтверджує П. Христов [9], болгарська мова – це мова, орієнтована на позитивну ввічливість.

Культури, які демонструють більшу різницю в понятті ввічливості, – це азійські культури, які є високо ієрархічними, наголошують на гармонії та уникають загрозливих дій. У східних культурах виділяють два основних чинники, що впливають на поведінку: релігійний і соціальний. Людина повинна зберігати баланс між цими двома установками. З одного боку, релігія каже проявляти смирення у відносинах з іншими людьми. З іншого боку, суспільство настійно рекомендує людині поважати самого себе. [10, с. 101].

Конфлікт між цими двома протилежними факторами часто ставить людину в складну ситуацію. Отож, у традиціях східних народів розрізняють індивідуальну і колективну ввічливість. Під індивідуальним тактом розуміється внутрішній інтуїтивний такт розумної людини. Колективна ввічливість – це зовнішня ввічливість, яка впливає з правил поведінки, якими людина повинна керуватися в суспільстві, наприклад, людина ввічлива, оптимістична, турботлива і так далі в залежності від комунікативної ситуації. Ввічливість включає в себе манери, ввічливість, песимізм, оптимізм, повагу, похвалу тощо.

На думку Альмагуль Мамбетніззової [16], якщо розглядати поняття ввічливості в англійській та узбецькій мовних і культурних традиціях, то можна сказати, що обидві культури трактують ввічливість як повагу до інших учасників спілкування, що є універсальною

рисою цього поняття. При цьому кожна з традицій має своє культурне розуміння цього явища: в узбецьких традиціях ввічливість існує у двох аспектах – це внутрішня, інтуїтивна і зовнішня ввічливість, що впливає з правил поведінки в суспільстві.

Дослідження, проведене S. Ide та ін. «Концепція ввічливості: емпіричне дослідження американської англійської та японської мов» [22] була спрямована на оцінку того, наскільки прикметники «ввічливий» і «дружній» в ряді більш-менш ввічливих ситуацій корелюють або не корелюють в японському і американському суспільстві. З'ясувалося, що японські прикметники, що позначають ввічливість, оцінювалися згідно зовсім інших аспектів, ніж ввічливі і дружелюбні. У той час як в американській культурі «ввічливість» досить добре корелює з «дружелюбністю», в японській мові немає очевидного зв'язку між цими двома поняттями. Вона вважає, що є переконливі докази того, що японське поняття ввічливості дуже відрізняється від американського.

Треба визнати, що американська культура, віддає перевагу більшій прямоті в типах мовленнєвих актів, які можуть являти собою загрозові дії. Однак, безумовно, вона не є винятковою в цьому аспекті. Наприклад, Ю. Гу [6] припускає, що в китайському суспільстві висновок про рівень ввічливості особи можна зробити тільки через його відношення до групи. Як наслідок, такі мовленнєві акти, як прохання, пропозиції та критика, не є настільки загрозовими для обличчя чи нав'язливими, як у британському чи навіть грецькому суспільстві. Такої ж точки зору дотримується і С. М. Лі-Вонг [14], який підкреслює що китайці надають явну перевагу прямоті.

Цікаве дослідження було проведено також С. Блюм-Кулькою в книзі «Сучасний іврит». Вона вважає, що існує різниця між ввічливістю в публічній і приватній сфері. Вона допускає, що скарги на недостатню уважність та відсутність індивідуальної стриманості в громадських місцях свідчать про відсутність чітких умовностей щодо ввічливості як соціокультурного кодексу [3, с. 259]. У сфері сім'ї, однак, існує культурне поняття *lefargen*, що приблизно означає потурати, підтримувати, а не жалкувати [3, с. 260]. Таким чином, хоча ізраїльська культура схожа на американську культуру в її наповненні на прямоті, тут все ж існують групові обмеження на спільну соціальну поведінку, подібні до китайської культури, хоча і на більш локалізованому рівні згуртованих груп, таких як сім'я.

Отже, дане дослідження припускає, що універсальність ввічливості існує в схожості між мовами. Воно полягає в соціальній взаємодії людини в різних культурах, але одна і та ж передбачувана функція ввічливості не завжди відповідає семантичній формулі, яка

використовується для вираження ввічливого мовного акту в різних мовах. З іншого боку, культурні відмінності призводять до прагматичної трансформації, оскільки різні форми пов'язані з різними цінностями в різних культурах. І ці трансформації можуть стати причиною прагмалінгвістичного збою під час спілкування.

Проте, ввічливість, які б терміни не використовувалися в будь-якій мові для її позначення, означає взаємно спів – працюючу поведінку, уважність до інших, відточену поведінку тощо. Її можна розглядати як осередок соціальної боротьби за дискурсивні практики.

Дослідження та результати. Лексичний рівень сучасної англійської мови передбачає велику кількість одиниць, використання яких сприяє вираженню ввічливих намірів у процесі спілкування [1]. Уміння ними управляти являє собою важливий комунікативний навик, оволодіння яким передбачає вивчення особливостей їх функціонування. До них можна віднести наступні:

1. звертання, із зазначенням статусу, професії, віку співрозмовника, які можуть виражатися іменниками, субстантивованими прикметниками, власними іменами або поєднанням прикметника та іменника типу: пан, пані, ваша честь, величність, високість (Mr, Mrs, Ms, Your Honour, Majesty, Highness) тощо. *Dr. Petrescu, how nice to hear from you again. I hope you are well? – I am, thank you, Nakamura-san* [2, p. 267];

2. абсолютні маркери ввічливості як: *просити, вибачатися, перепрошувати, вибачати, дякувати, вітати, поздоровляти (please, sorry, apologize, excuse, thank, welcome, congratulate)*, характер яких можна пояснити за допомогою теорії Дж. Ліча, диференціюючи ввічливість на відносну (в залежності від контекстуальних параметрів ситуації спілкування) і абсолютну (спочатку властиву тому чи іншому типу мовленнєвого акту) [13, с. 10]. *Rosmertha, please, send a message to the Ministry* [19, p. 582];

3. компліментарні прикметники: *дивовижний, вірний, величний, чудовий, блискучий, божественний, розкішний (amazing, loyal, magnificent, marvelous, brilliant, divine, gorgeous)*, які ми визначаємо як прикметники, що передають значення прийняття та оцінки співрозмовника (або інших предметів, які безпосередньо пов'язані з ним відповідно до контексту) мовцем. – «*No, you are easily the most beautiful... desirable woman I've ever... there couldn't be ...*» [18, p. 21];

4. лексичні мовні одиниці, що акцентують увагу на почуттях відправника повідомлення: *сподіватися, передбачати, прагнути, чекати, вірити, споглядати, розраховувати, схрещувати пальці, бажати, очікувати, пророчити, довго, чекати, покладатися, довіряти (hope, anticipate, aspire, await, believe, contemplate, count on,*

cross one's fingers, desire, expect, foresee, long, look forward to, rely, trust), які дозволяють мовцю висловити суб'єктивну тривогу з приводу адресата. – “*I'm sorry, Helen,*” drawled Sally. *He checked Paul's face then turned back to me. “I took advantage of you when you were vulnerable. I have no excuse. My behaviour was indefensible. I hope you can find it in your heart to forgive me”* [7, p. 60];

5. вживання прикметника «ні» “no” в різних сталих виразах, спрямованих на уникнення конфлікту. – “*I've come out without any money,*” Tina blurted, and then waited for a string of expletives to follow. – “*No problem,*” muttered the driver, who jumped out of his cab to open the door for her [2, p. 106];

6. лексичні даунтонери, до яких відносяться модальні слова: *можливо, імовірно, мабуть (perhaps, maybe, possibly), мінімайзери трохи, цілком, просто, ледве, скоріше, незначно/трішки, тільки, досить (a little bit, quite, just, hardly, rather, slight/slightly, only, enough),* слова та словосполучення, що позначають невизначеність *дещо, якимось, у певному сенсі, зовсім ні (somewhat, somehow, in a sense, not at all).* Наприклад: *You don't believe in impressions?* – “*Oh, yes, I do, in a sense*” [5, p. 45].

Реалізація комунікативної стратегії ввічливості на морфологічному рівні передбачає аналіз категорій граматичної структури англійської мови. Вважаємо, що відповідними граматичними категоріями тут є категорія стану, категорія способу дії і категорія модальності. До них можна віднести наступні:

1. модальні дієслова так як граматизація установок і думок мовців є найбільш поширеним способом послаблення іллокутивної сили висловлювання. *I thought we might take him back with us and give him a spot of lunch* [7, p. 11];

2. категорія способу дії, що виражає відношення номінативного змісту висловлювання до реальності, і реалізується в рамках стратегії ввічливості. *Otherwise I'd have gone into the army like my father* [7, p. 22];

3. форма «to be going to», яка служить для позначення майбутньої дії. *What are you going to do now?* she asked quietly [7, p. 31];

4. конструкції пасивного стану, як специфічні граматичні конструкції, які використовуються для досягнення ефекту опосередкованості, що в свою чергу є ознакою ввічливості, що досягається за рахунок ухильності. *I suppose you've been told you're good-looking?* [7, p. 22];

До синтаксичних даунтонерів належать: риторичні питання, диз'юнктивні питання, засоби, що позначають імперсонізацію (вживання безособових займенників), які вживаються щоб показати соціальну дистанцію, подвійне заперечення, заперечення присудка,

псевдо умовні речення та вирази, а також вирази, що закінчуються на «але». Основне повідомлення, яке слідує за цими даунтонерами, як правило, невігідне для адресата і тому піддається пом'якшенню. *'Why don't you put the money back in the bank tomorrow, and forget about her?'* [15, p. 33]

Засоби дискурсу можуть бути представлені наступними групами: синтаксичні прийоми (незакінчені висловлювання) і лексичні засоби як:

1. лексичні одиниці що відносяться до модальної рамки висловлювання *я думаю, припускаю, боюся, здогадуюсь, вірю, підозрюю, уявляю (I think, I suppose, I'm afraid, I guess, I believe, I suspect, I imagine);*

2. вступні слова *Цікаво, Ти не проти, Ти знаєш (I wonder, Do you mind, you know);*

3. словосполучення типу *до речі (by the way).*

Висновки з дослідження. Підводячи підсумок, можна сказати, що різнорівневі мовні засоби вираження ввічливості, лексичні, граматичні, синтаксичні та дискурсивні тісно взаємодіють один з одним, утворюючи комунікативні одиниці, які є стійкими стереотипними комплексами, що забезпечують успіх комунікації і не існують поза дискурсом. Крім того, вони складають структуровану систему, розкриваючи специфіку її основних компонентів. Отже, можна зробити висновок, що категорія ввічливості залежить від структури мови і культури, до якої вона належить. Мовець не може досягти бажаної мети, якщо засоби її вираження використовуються неправильно.

Дане дослідження, побудоване на основі теорії мовних рівнів, дозволяє представити різноманітні засоби вираження ввічливості в англійській мові як структуровану систему, що розкриває специфіку її основних компонентів лексики, граматики, синтаксису та тексту.

Таким чином, варіативність використання мовних засобів стратегії ввічливості підтверджує актуальність досліджуваних понять для представників англomовного суспільства і може розглядатися як одна з фундаментальних складових англійського менталітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почепецька Т. М. Лексичні засоби вираження ввічливості в англійській мові. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Вип. 15. Ужгород: ПП «Аутдор Шарк», 2017. С. 123–128.
2. Archer J. *False impression*. New York: St. Martin's Press, 2006. 375 p.
3. Blum-Kulka S. The metapragmatics of politeness in Israeli society. In *Politeness in Language: Studies in its history, theory and practice*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. P. 255–280.
4. Brown P., Gumperz J. J., & Levinson S. C. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 345 p.

5. Christie A. The mystery of king's abbot. New York: Harper, 2011, 286 p.
6. Gu Y. Politeness phenomena in modern Chinese. *Journal of Pragmatics*, 14(2),1990. p. 237–257. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90082-o](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90082-o)
7. Harper A. P. Housewife up. London: Pan Macmillan, 2006. 325 p.
8. Holmes J. Women, men and politeness. London– New York: Longman, 1995. 254 p. <https://doi.org/10.4324/9781315845722>
9. Hristov P. B. Politeness in requests in English and Bulgarian. Oxford: Oxford University Press, 2008. 80 p.
10. Коцева Ана. The variability of linguistic politeness. *Годишен зборник Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип*, 2023. С. 99-105.
11. Kusevska M. Меѓукултурна прагматика, Несогласување во усната комуникација: англиски и македонски. *Intercultural pragmatics. Disagreement in oral communication: English and Macedonian*. Skopje: Akademski pecat, 2012. 120 с.
12. Lakoff R. T. Broadening the horizon of linguistic politeness. *Pragmatics & beyond New Series*. Amsterdam; Philadelphia: Benjamin, 2005. 335 p.
13. Leech G. The pragmatics of politeness. – Oxford: Oxford University Press, 2014. 343 p.
14. Lee-Wong S. M. Politeness and face in Chinese culture. Frankfurt: Peter Lang, 2000. 344 p.
15. Lewycka M. A Short history of tractors in Ukrainian. London: Penguin Books, 2006. 296 p.
16. Mambetniyazova Almagul. Linguistic and cultural analysis of the concept “politeness”. *Semiotica* 2024; 258: pp. 73–91. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/sem-2023-0141>
17. Maugham W. S. Theatre. Penguin Random House, 2001. 288 p.
18. Osborne J. A patriot for me; and, a sense of detachment. London: Faber and Faber, 1983. 158 p.
19. Rowling J. K. Harry Potter and the Half-Blood Prince. London: Faber and Faber, 2005. 158 p.
20. Sifianou M. Politeness phenomena in England and Greece: A cross-cultural perspective. Oxford – New York: Clarendon Press, 1992. 254 p.
21. Sifianou M. The use of diminutives in expressing politeness: Modern Greek versus English. *Journal of Pragmatics*, 17(2), p. 55–173. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90038-d](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90038-d)
22. The concept of politeness: An empirical study of American English and Japanese. *Politeness in language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. pp. 281–297. <https://doi.org/10.1515/9783110886542-014>
23. Watts R. J. Politeness. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2009. 304 p.
24. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction (2nd ed.). New York: Mouton de Gruyter, 2003. 502 p.